

ייחוד האדם בדבור וביד – העולם מורכב מדומם, צומח, חי ומדבר, ורק האדם מיוחד מכל בעלי החיים ביכולתו לדבר². היכולת השפתית המגוונת של בני האדם על כדור הארץ היא רבה ביותר. בשלהי המאה ה-20 נמנו כ-3950 לשונות ודיאלקטים שונים; בפפואה-גיניאה החדשה נמצא רכוז הלשונות הגדול ביותר, והוא מגיע לכ-870; בלשונם של האסקימואים יש 63 צורות של זמן הווה; בלשון אספרנטו אין אף פעול יוצא מן הכלל, בעוד שבשפה האנגלית יש 283 פעלים יוצאים מן הכלל; באלפבית הקמבודי יש מספר אותיות הרב ביותר – 74. ייחוד נוסף לאדם הוא יכולתו להשתמש בצורה מדוייקת ומורכבת בכפוף ידיו ובאצבעות ידיו, מה שאין כן בעלי חיים אחרים³.

המוח – שתי תכונות מיוחדות אלו, היינו הדיבור והשימוש בכף היד, נובעות מהיצירה המיוחדת של מוח האדם. הן המרכז המפעיל את השפה, והן המרכז המפעיל את כפות הידיים, נמצאים במוח בקירבה רבה.

הדיבור מופעל על ידי מרכז-דיבור שנמצא במוח. מרכז זה אחראי הן על

נצח ישראל, פ"ה סוד"ה ונטל, שאילם הוא מלשון אלמות, והוא לשון חוזק ותוקף, ובא הלשון על מי שהוא קשה כמו אבן להוציא ממנו דיבור. ואולי ניתן לומר שאילם הוא נטריקון: אין ל"ז מיילים. [2] ראה תרגום אונקלוס ויונב"ע על הפסוק ויהי האדם לנפש חיה (בראשית ב ז) – רוח ממללא. והסביר באוהב גר, שם: שהנשמה ההיא נתנה באדם כח הדבור אשר בו הוא עליון על כל החיים אשר על הארץ. וראה עוד בפירש"י ורמב"ן שם. [3] ראה גם חובות הלבבות שער

אֵלִים

א: הגדרת המושג

השומע ואינו מדבר הוא הנקרא אילם¹.

סיבות כלליות – אילמות היא הפרעה בשפה ודיבור, שסיבתה יכולה להיות הפרעה מלידה, או הפרעה נרכשת (היינו מי שהיה מדבר ונשתתק), יכולה להיות מלאה או חלקית, ויכולה להיות קשורה בהבעת השפה או בהבנתה.

שפה ודבור – יש להבחין בין המושג שפה לבין המושג דיבור. שפה היא הבעה והבנה של דעות, רעיונות או רגשות באמצעות סימנים מקובלים, קולות, תנועות, מילים ומשפטים, ולמעשה נכללות כאן פעולות כמו דיבור, קריאה, כתיבה, הבעות פנים, קריצות, שפת חרשים וכיו"ב. דיבור הוא ההבעה המכנית של השפה בעזרת מילים ומשפטים, באמצעות הפה.

לבעלי חיים שונים יש שפה מסויימת משלהם, אך הדיבור הוא מיוחד לאדם בלבד.

[1] חגיגה ב ב. ואילם הוא נטריקון בלשון ארמית: אשתקיל מלוליה, היינו ניטל דבורו (חגיגה שם). ובירושלמי חגיגה ב א, הסביר רב, שאילם כולל ג' לשונות: יתחרשן, יתפרכן, ישתתקן. ויש סבורים שהשורש הוא מלשון מאלמים אלומים (בראשית לו ז), היינו שפיו קשור – ראה בתו"ש בראשית פל"ז אות' סח-סט, ותו"ש כרך כד פי"ד אות יא. ומכאן, אשה שהיא קשורה וכלואה נקראת אלמנה, והיא נקראת גם צרורה (שמו"ב כ ג). וראה במהר"ל,

דיסארטריה. זה יכול לנבוע מחולשת שרירים של איברי הדיבור (שפתיים, לשון, חיך וכד'), או הפרעה בתיאום התנועות בצורה יעילה ונכונה, בעיקר עקב נזק למוח הקטן.

נזק במיתרי הקול גורם להפרעה בהוצאת הקול, מצב הנקרא שתקת⁷ או דיספוניה.

כל ההפרעות הללו נובעות מפגיעות במרכזים המתאימים במוח או באיברי הדיבור.

לעומת אלו יכולה להיות אילמות משנית, הנגרמת עקב הפרעות מחוץ למערכת הישירה של השפה והדיבור:

מצבים פסיכיאטריים הגורמים לאילמות מדומה או אמיתית (היסטריה; אוטיזם).

פיגור שכלי, המלווה בדרגות שונות של הפרעות בשפה ודיבור.

אילמות משנית לחרשות, עקב חוסר חשיפה לקולות דיבור.

הפרעת דבור שכיחה היא גמגום. מדובר בהפרעה בה דובר נעצר בשטף דבור, או חוזר על הברה אחת מספר פעמים. שכיחות הגמגום באוכלוסייה נאמד בכ-1-2%, והוא נפוץ יותר בין זכרים. בגילאים 3-5 שנים יש שכיחות יתר של צורות גמגום, אך זו בדרך כלל תופעה חולפת, ולא מתפתחת לגמגום קבוע.

הבעת שפה מדוברת, והן על הבנת השפה המדוברת. חצי הכדור של המוח הגדול, שבו נמצא מרכז הדיבור, מכונה חצי-כדור שלטני (דומיננטי). מלבד מרכז עיקרי זה קיימים מנגנונים נוספים, שפעולתם התקינה והמשוכללת יוצרת שפה מדוברת.

הפרעות שפה ודיבור – קיימות סיבות אחדות להפרעות בשפה ודיבור. להלן סיבות לאילמות ראשונית, הנובעת מפגיעות שונות במרכזים מוחיים האחראיים להפקת השפה והדיבור, או פגיעות באיברים המפעילים את הדיבור:

נזק מוחי במרכזים האחראיים ליצירת השפה, היינו במרכז הדיבור, נקרא אל-הגה⁴ או דיספזיה (בהתאם לחומרת הפגיעה). סוג השתקת נקבע בהתאם לשטף הדיבור, רמת ההבנה של שפה, יכולת החזרה על משפטים, יכולת קריאת שמות לחפצים, וכן הפרעות נילוות כמו קריאה, כתיבה ותיפקוד נוירולוגי אחר.

נזק מוחי במרכזים האחראיים לתכנון ובצוע תנועות רצוניות של איברי הדיבור לפי פקודות מילוליות נקרא שתקת-הבצוע⁵ או דיספרקסיה של הדיבור. מרכז זה איננו יוצר את השפה, אלא מתאם את תנועות השרירים הנחוצים להפקת הדיבור. במצב זה אין חולשת שרירים של איברי הדיבור אלא חוסר יכולת להפעילם לפי פקודה רצונית.

נזק מוחי במרכזים האחראיים להפעלת שרירי הדיבור נקרא אנארטריה⁶ או

הבחינה פ"ה. [4] aphasia. [5] apraxia. [6] anarthria. [7] aphonia.

משתבש, שתאלמנה משמע לשון חרש, דכתיב¹¹ 'או מי ישום אלם', מי גרם לאילם שלא ידבר, חרשותו גרמה לו, שאלו היה שומע היה מדבר¹². וכן: "חרש בלשונו הוא שאינו מדבר, ורו"ל קוראים גם כן לאילם חרש, לפי שסיבת האילמות היא חרשות, יתחדש בעובר בעודו בבטן אמו ולא ישמע מה שמדברין לו, וכבר נתבאר זה בספר השאלות הטבעיות, וקרא לאילם בסבת האילמות חרש¹³.

אישים עם הפרעות דבור — מצינו במקורותינו מספר אישים שסבלו מהפרעות דיבור שונות: משה היה כבד פה וכבד לשון¹⁴. בדרך כלל מקובל לפרש מצב זה כגמגום, אך יש מי שכתב, שהכוונה רק שמשה לא היה בקי בלשון המצרים, אך אין הכוונה שהיתה למשה הפרעה שפתית כלשהי¹⁵; בני אפרים, שהיו להם הפרעות בהיגוי, שנאמר:

הסיבה לגמגום איננה ידועה, וקרוב לוודאי שיש מיגוון סיבות, חלקן אורגניות וחלקן נפשיות. גם דרכי הטפול אינן קבועות, ומשתנות בהתאם לאסכולות שונות.

ב. הפרעות דיבור במקרא ובחז"ל, והיחס לאילם

סיבות לאילמות לפי חז"ל והראשונים — לפי חז"ל נובעת האילמות מהפרעה ישירה באיברי הדיבור: 'אילם ואילמת בני דעה גינהו, ופומייהו הוא דכאיב להו'⁸.

הסיבה המוסרית לאילמות היא מפני שמנשקים על אותו מקום⁹.

לפי הראשונים, הסיבה העיקרית לאילמות היא משנית לחרשות: "כל מי שמפרש 'תאלמנה'¹⁰ לשון אתחרשון לא

שאין שייך לקלוקל הבנה...". לפי המתואר כאן אכן צדק הגרמ"פ שיש אילמים כאלה. אך כפי שנתבאר ברקע המדעי, יש מצבי אילמות שנובעים מפגיעה מוחית, ואצלם ללא ספק שייכת בעיה של חסרון בהבנה. וראה תשובת הגר"ש ואזנר, בראש כרך ג של המהדורה הראשונה של האנציקלופדיה ההלכתית-רפואית, עמ' יז-יח, שאלה א (פורסם בשו"ת שבט הלוי ח"ח סי' רנא אות א). ויש להעיר, שלפי הסוברים שאילמות היא תמיד מישנית לחרשות, לא ברור איך יסבירו את המציאות שיש אילמים שאינם חרשים. [14] שמות ד י. וראה בספרו של פרויס, בתירגומו של רוזנר, עמ' 88-89. [15] הרשב"ם עה"פ. ואף שהא"ע דחה דעה זו, ראה מאמרו של הראי"ה קוק, הובא באוצרות הראי"ה ח"ב עמ' 131 ואילך, שחזק פרשנות זו. וראה מהר"ל דבורות ה' פכ"ח, מה שהסביר מהצד הרעיוני את כבדות הפה והלשון של משה.

[8] יבמות קד ב. וזהו כנראה פשט הכתוב (תהלים לח יד) 'וכאלם לא יפתח פיהו'. וראה רמב"ן עה"ת שמות ד יא: 'והאילמים בהיות בהם אוטם בגידי הלשון'; וביקרא יט כג כתב הרמב"ן: "העלגות אוטם וסגירות בגידי הלשון". [9] נדרים כ א. וראה בשו"ע אה"ע כה ב, בהגות הרמ"א, ובאוצה"פ שם אות ו. [10] תהלים לא יט. [11] שמות ד יא. [12] פירוש המיוחס לרש"י, ב"ר פא ה. וראה רש"י מנחות סד ב ד"ה חרשא. [13] פיהמ"ש לרמב"ם תרומות א ב. ולשיטה זו מובנת הערת הרמב"ם במו"ג, ג י, על מי ישום אלם (שמות ד יא). שלא שייכת פעולה על היעדר, וראה רמב"ן עה"ת שמות ד יא. יתר על כן, בשו"ת אגרות משה חאה"ע ח"ג סי' לג, כתב: "אבל כשהוא שומע הרי אין בו שום חסרון וקלוקל במוח, ומה שאינו מדבר אין בזה שום שייכות להמוח ולענין הדעת, אלא הוא מחלה וחסרון באיברים אחרים

ו'יאמרו לו אמר נא שבלת ויאמר סבלת¹⁶; למי שהיה מדבר ונשתתק²⁴. אכן, לפי המשנה שבעמדות בני ישראל על הר סיני ואמרו נעשה ונשמע, לא היה בהם... אילמים...¹⁷; שני האילמים בשכנותו של רבי, שלאחר שנתרפאו התברר שהיו תלמידי חכמים¹⁸; שני המקרים שלא ידעו מהיכן להביא את העומר, והיה שם אילם בכל מקרה, שרמז מהיכן אפשר להביא העומר¹⁹; הכהן הגדול יוסף בן אלם מציפורי, ששימש פעם אחת ביום הכיפורים במקום הכהן הגדול שאירע בו פסול של קרי²⁰; לעתיד לבוא הקב"ה מעלה מגן עדן אילנות משובחים, וכל שהוא אילם ולועס ממנו, לשונו מתרפא²¹.

ג. פרטי דינים

הלכות כלליות

חיוב במצוות — אילם הוא כפקח לכל דבריו ונחשב כבן דעת²⁵, בין שהיה אילם מלידה, ובין שהיה בריא ונשתתק²⁶, ולכן חייב בכל המצוות.

אכן, האילם שונה מהפיקח בכך שצריך בדיקה, וכן שונה הוא מהפיקח בכמה מצוות התלויות בדיבור, שיבוארו לקמן.

הבדיקה — צורת הבדיקה היא סדרת שאלות, שהתשובה עליהן היא הן או לאו, כגון ששואלים אותו נכתוב גט לאשתך והוא אומר הן, נכתוב גט לאמך והוא אומר לא²⁷, או שבודקים אותו בחורף בפירות הנמצאים בחורף, ובקיץ בפירות הנמצאים בקיץ, וצריך להשיב הן או לאו לפירות המתאימים, אך לא בבגדים הנמצאים בעונות השונות²⁸.

אילם כבר-דעת — באופן כללי התייחסו חז"ל לאילם כבר-דעת²². אך הגדרה כזו מתאימה רק לאילמים שהסיבה היא פגיעה במרכז הדיבור המוחי ההבעתי ולא ההבנתי, או שהפגיעה היא באיברי הדיבור עצמם, או אילמים באופן מישני לירידה בשמיעה ללא חרשות מלאה²³. אך ללא ספק יש אילמים שמצבם נובע מהפרעה נרחבת יותר בהבנת השפה, או מפגיעה מוחית והתנהגותית אחרת, ועל כן יש להם חסרון בדעת. ואמנם חז"ל הצריכו בדיקה של האילם כדי לברר שמא נטרפה דעתו, היינו במי שהוא במצב חריף, ונוגע

[20] תוספתא יומא א ד; יומא יב ב; ירושלמי מגילה א י. [21] דברים רבה א א. [22] ראה להלן הע' 25, וכדמשמע מהנהו תרי אילמים, חגיגה ג א. וראה בשי"ך יו"ד א סק"ל. [23] ראה לעיל ברקע המדעי. [24] ראה להלן הע' 27 ואילך. [25] חגיגה ב ב; יבמות קד ב; רמב"ם אישות ב כו. [26] רמב"ם מכירה כט ג; טשו"ע חו"מ רלה יח. [27] ירושלמי גיטין ז א. [28] גיטין ע ב; רמ"א אה"ע קכא ה. וראה בנשמת אברהם חאה"ע סי' קכא סק"ה, מה

[16] שופטים יב ו. וראה בפירש"י ורד"ק שם. [17] ויקרא רבה יח ד. [18] חגיגה ג א. [19] ירושלמי שקלים ה א. מעשים אלו בשינוי לשון הובאו גם בבבלי מנחות סד ב, ושם נכתב חרשא במקום אילם, ופירש"י חרש ששומע ואינו מדבר, וזה מתאים לגירסת הירושלמי שהמדובר באילם. ומה שכתב בקרבן העדה בירושלמי שם, שהאילם היה שאינו שומע ואינו מדבר הוא תימה, שהוא נגד דברי רש"י ופשט הלשון בירושלמי. וע"ע ברש"ש מנחות שם.

יתכן שניתן לסמוך על הידע כיום לסייע לדיינים להחליט אם האילם הוא בר דעת או לא; ויש מי שהסתפק בדין זה³⁶.

באיזה אילם נדרשת הבדיקה? יש אומרים, שבין אם נשתתק מחמת חולי, ובין אם נשתתק פתאום מתוך בריאות שלימה, צריך בדיקה; יש אומרים, שדווקא אם נשתתק מתוך בריאות צריך בדיקה שלוש פעמים, אבל נשתתק מחמת חולי אין צריך בדיקה אלא פעם אחת; ויש אומרים, שבנשתתק מחמת חולי לא צריך בדיקה כלל³⁷.

אף אילם מלידה צריך בדיקה³⁸.

דין הבדיקה נאמר במפורש בכמה עניינים: נתינת גט³⁹; משא ומתן, ואותן העדויות והירושות שהאילם כשר בהן⁴⁰; שחיטה, והפרשת תרומות⁴¹.

בענייני אורח חיים

מצוות התלויות בדיבור — האילם חייב בכל המצוות, אפילו באותן התלויות

בדקים אותו שלש פעמים²⁹ — יש אומרים, שצריך לבדוק שלש פעמים הן ושלש פעמים לאו, שהן שש בדיקות³⁰; ויש אומרים, שאין צריך אלא שלש בדיקות בלבד³¹.

אין בודקים אותו אלא לסירוגין ושלא כסדרן, היינו שואלים אותו שאלה אחת שתשובתה לאו, ושתי שאלות שתשובתן הן ולהיפך³²; ויש אומרים, שדי בסירוגין אפילו כסדרם, היינו הן ולא, הן ולא, הן ולא³³.

יש אומרים, שצריך לשהות שעה בין שאלה לשאלה³⁴.

יש מי שכתב, שצורת הבדיקה תלויה בדעת הבודקים אותו שיבדקוהו באופן שימצאוהו לבן דעת כפי האפשר³⁵. לפיכך יתכן שצורת הבדיקות שבחז"ל הן לאו דווקא, ואפשר לבדוק גם בדרכים אחרות, וכגון כיום שיש מבחנים מתוחכמים בפסיכולוגיה ובנוירופסיכולוגיה, המסוגלים לברר עד כמה האילם הוא בר דעת, ואם נטרפה דעתו, ומה סוג האילמות שלו,

עמ' יח, שאלה ב (פורסם בשו"ת שבט הלוי ח"ח סי' רנא). [37] ראה בב"ש אה"ע קבא סק"ה, ובאנציקלופדיה תלמודית, כרך ב, ע' אלם, עמ' יג. וראה עוד בשו"ת שמע שלמה ח"ד חאבה"ע סי' ז-ט. [38] רמב"ם מכירה כט ג; טוש"ע חו"מ רלה יח; חידושי הרשב"א גיטין עא א; בי"א אה"ע סי' קבא. וראה בב"ש, ט"ז ופר"ח, שם. [39] גיטין סז ב; רמב"ם גירושין ב טז; טוש"ע אה"ע קבא ה. [40] גיטין עא א; רמב"ם מכירה כט ג, ונחלות ד א, ועדות ט יא; טוש"ע חו"מ לה יא, רלה יח, רעט א. [41] תב"ש יו"ד א סקנ"ז.

שהביא בשם הגרש"ז אויערבאך. [29] משנה גיטין סז ב; רמב"ם גירושין ב טז; טוש"ע אה"ע קבא ה. [30] רש"י, תוס', רשב"א, ר"ן — גיטין ע ב. [31] כס"מ וב"י לדעת הרמב"ם, שם. [32] ראה פירוט ברש"י גיטין שם; טור אה"ע סי' קבא; בי"ש אה"ע שם סק"ז. [33] ירושלמי, שם. וראה בב"י שהביא מהמרדכי, שהירושלמי לא דק בלישניה. [34] רש"י, שם. וראה בב"ש, שם. [35] בי"א אה"ע סי' קבא ד"ה והרמב"ם, ע"פ פיהמ"ש להרמב"ם גיטין סז ב. [36] ראה תשובת הגר"ש ואונר, בראש כרך ג של המהדורה הראשונה של האנציקלופדיה ההלכתית-רפואית,

נשיאת כפיים — כהן אילם אינו יכול לעלות לדוכן לנשיאת כפיים⁵⁰. יש מי שכתב, שכבדי פה וכבדי לשון אין נושאים כפיהם⁵¹.

עלייה לתורה — יש מי שכתבו, שאילם לא יכול לעלות לתורה⁵²; ויש מי שכתב, שאילם חשוב יכול לעלות לתורה ואחר יברך⁵³.

בענייני יורה דעה

שחיטה — אילם ששחט, ואינו לפנינו לברר אם מומחה הוא — יש אומרים, שהשחיטה כשרה בדיעבד כבכל אדם, שרוב מצויים אצל שחיטה מומחים הם, ולא גרע חזקת האילם משאר בני אדם⁵⁴; יש אומרים, שדווקא אם נודע לנו שבקי הוא בטיב העולם דינו כשאר בני אדם⁵⁵; ויש סבורים, שאין אומרים באילם שמומחה הוא בשחיטה אף בדיעבד, לפי שהאילמים רובם אינם מומחים⁵⁶.

בברכת המצוות — אם אחר מברך יכול האילם לקיים המצווה לכתחילה, כגון לשחוט, אם הוא מומחה⁵⁷, לכסות הדם⁵⁸, או לתרום תרומה⁵⁹.

כגון קריאת שמע, תפילה, ברכת המזון, וקריאת המגילה. אכן, אין יוצא ידי חובתו בהרהור, ואין לו תקנה אלא שישמע מאחרים בתורת שומע כעונה⁴².

תפילין — האילם חייב בהנחת תפילין⁴³.

זימון בברכת המזון — בשאלה אם אילם מצטרף לזימון בברכת המזון, נחלקו האחרונים — יש מי שסבורים, שאינו מצטרף, אף על פי שחייב בברכת המזון מן התורה, ועונה לזימון בהרהור⁴⁴; יש מי שהסתפק בדין זה⁴⁵; יש מי שסבור, שמצטרף לזימון בעשרה, שאין עניית המיעוט מעכבת, אך לא לזימון בשלשה, שצריך שישמעו השנים מפי המזמן⁴⁶; ויש מי שסבור, שבעשרה מצטרף האילם רק אם אכל פת שחיוב הזימון מצרפו, אבל כשאכל ירק שצירופו רק משום שעונה ברוך שאכלנו, אין האילם מצטרף, שלא יכול לענות⁴⁷.

מניין — אילם מצטרף למניין ככל הפקחים⁴⁸, ואפילו הם שנים או יותר, כל שהרוב הם פקחים שיכולים לענות אמן, אין עניית המיעוט מעכבת⁴⁹.

וראה בכס"מ שם. [52] שו"ת קרן לדוד חאו"ח סי' כז; שו"ת שבט הלוי ח"ו סי' כ אות ג. [53] פרמ"ג או"ח סי' קמ במשב"ז סוסק"ב, אך ראה שם שהשאייר בצ"ע. [54] ש"ך יו"ד סי' א סק"ל. [55] שמ"ח שם סל"ג, תב"ש שם, דרכ"ת שם סקק"פ. [56] בי"ח יו"ד שם. וראה בביאור הגר"א שם סקל"ב. [57] טושו"ע יו"ד א ז. וראה בט"ז שם סקי"ז, כף החיים שם סקקס"ד וסקקס"ח, שו"ת חת"ס חאו"ח סי' נד, ד"ה ומאי דקמן. [58] דרכ"ת יו"ד סי' א סקקפ"א. [59] בי"ח יו"ד שם.

[42] שו"ת שאגת אריה סי' ו; מנ"ח מ' תב. ועיי"ש הטעם שלא אמרינן כאן כל הראוי לבילה וכו'. [43] ס' חסידים סי' תשעד. [44] בן איש חי, שנה א פ' קרח סי"ב; ערוה"ש או"ח סוסי קצט. הטעם כיון דאינו ראוי לבילה וכו'. [45] פמ"ג או"ח סי' קצט בא"א סק"ה. [46] שו"ע הרב או"ח קצט י, ושם ר א. [47] קצות השולחן ח"ב לח ב. [48] שו"ע או"ח נה ח. ומקורו בב"י בשם מהר"ם. [49] שו"ע הרב שם יא. [50] כך משמע מהמ"ב סי' קכח סקני"ג, עיי"ש. [51] רמב"ם נשיאת כפיים טו א.

ויש מי שכתב, שאשה מגמגמת היא עילה לבטל שידוכין⁶⁷.

עדות עגונה — בעדות אשה להעיד שמת בעלה, אם כתב האילם שמת פלוני בן פלוני, סומכים על כתיבתו לאחר שבדקהו, ואף על פי שאילם פסול לעדות הקילו משום תקנת עגונות⁶⁸. ואין הבדל בין פקח ונשתתק, לבין מי שנולד אילם⁶⁹.

קידושין — אילם ואילמת קידושיהם קידושין גמורים מן התורה⁷⁰. האילם יכול לקדש בקידושי כסף על ידי רמיזה⁷¹, וכן יכול לקדש על ידי קידושי שטר⁷².

לעניין אמירת "הרי את מקודשת לי", שאינו יכול לומר, יכול לכתוב את המילים הללו, ויכתוב בפירוש שמבקש מהעדים שידעו שכוונתו במסירת הטבעת לאשתו היא ברורה ומוחלטת לשם קידושין⁷³.

גט — האילם שכתב בידו כתבו ותנו גט לאשתי, או שאמרו לו נכתוב גט לאשתך והרכין ראשו, הרי אלו יכתבו

בהפרשת תרומות ומעשרות — האילם לא יתרום לכתחילה מפני שאינו יכול לברך, אך בדיעבד תרומתו תרומה⁶⁰, לפי שאין הברכות מעכבות⁶¹.

יש מי שכתב, שאם נשתתק לאחר שכבר היה מדבר, מותר לתרום לכתחילה⁶².

שבועות — האילם הוא ככריא לעניין שבועות, נשבע כל מיני שבועות, ונשבעים על טענתו⁶³.

יש מי שכתב, שאם האילם מושבע מאחרים והוא כופר בכתב, אף על פי שבוודאי נחשב כפירה גמורה, מכל מקום אין זו שבועה, כמו שהנשבע בעצמו בכתב לא נחשב כשבועה⁶⁴.

הפרת נדר — אחד האחרונים הסתפק בשאלה אם אילם יכול להפר נדרי אשתו ברמיזה⁶⁵.

בענייני אבן העזר

מום — אילמות היא מום באשה⁶⁶.

לא שייך ברמיזה, או שאין לשון ההפדה מעכב אלא כשיכול לדבר, אבל באילם ברמיזה לא מעכב. [66] שו"ת מלבושי יו"ט חאה"ע סי' ד; שד"ח מערכת חו"ת כלל קז, ד"ה ומה שכתב. [67] שו"ת משברי ים לאאמור"ר סי' נא. [68] גיטין ע"א א; רמב"ם גירושין יג כח; טוש"ע אה"ע יז יב. וראה בב"ש סי' קמב סק"א. [69] ערוה"ש אהע"ז יז עד. וראה בשו"ת פני מבין חאו"ח סי' רל. [70] כנה"ג סי' מד; שלטי גבורים, גיטין רפ"ז בשם ריא"ז. וכן משמע ברמב"ם אישות ב כו. [71] שלטי גבורים, שם. [72] ברית אברהם סי' עב אות ג. [73] הגרש"ז

[60] משנה תרומות א ו; ירושלמי שם ה"ד. [61] תויו"ט שם. [62] רמב"ם בפיהמ"ש תרומות שם. וראה ברדב"ז על הרמב"ם תרומות ד ד, שחזר בו הרמב"ם בדין זה. וראה עוד בתוס' רעק"א ואנשי השם על המשנה תרומות ה"ל. [63] שו"ת שבות יעקב ח"א סי' קנו; נתיבות המשפט חו"מ סי' צו סק"ט. וראה עוד במחלוקת השבות יעקב ה"ל והשב יעקב חו"ד סי' מט, אם יכול האילם לכתוב את שבועתו, אם כתיבה כדבור או לא. וראה בקצוה"ח סי' צו סק"ג. [64] קצוה"ח שם. [65] צפנת פענח, נדרים יב יג. וטעם הספק, כיון שצריך לומר לשון של הפרה

הפסוקים איננה מועילה, שאין אמירה אלא בפ"ה⁸⁰. יש אומרים, שחליצתם פסולה מן התורה⁸¹; ויש מי שכתב, שהיא פסולה רק מדרבנן⁸².

בענייני חושן משפט

עדות — האילם פסול לעדות מתוך הכתב, והוא גזירת הכתוב⁸³.

אף מי שהיה מדבר ונשתתק, פסול לעדות⁸⁴. חתם על שטר כשהיה פקח ונשתתק, אינו יכול להעיד על כתב ידו⁸⁵, אבל על ידי דימוי חתימתו — מקיימים⁸⁶.

חתימת האילם על שטר בתורת עד, מחלוקת הפוסקים אם כשר לכך⁸⁷, או פסול⁸⁸.

מקח וממכר — האילם, מקחו מקח, וממכרו ממכר, ומתנותיו קיימות, בין

ויתנו לאחר שבדקוהו⁷⁴.

בעל שהוא אילם, שמינה בכתב את הסופר לכתוב גט לאשתו, נחלקו ראשונים בדינו — יש אומרים, שהגט בטל מן התורה, כי חייב לומר לסופר בפיו⁷⁵; ויש אומרים, שמותר לו לכתוב שליחות זו משום תקנת עגונות, כדרך שהתירו לו בהרכנה⁷⁶.

בשאלה אם האילם יכול להיות שליח להביא את הגט, נחלקו הפוסקים — יש פוסלים, מטעם שצריך לומר בפיו בפני נכתב ובפני נחתם ולא מועיל שיכתוב⁷⁷; ויש מכשירים, משום שהכתב מוכיח, וכל שכן הוא מעדות על מיתת בעלה⁷⁸.

חליצה — אילם ואילמת שחלצו, חליצתם פסולה, שנאמר בהם אמירה, ואף על פי שאין הקריאה מעכבת, הרי זה בראוי לקריאה, אבל שאינם ראויים לקרות, הקריאה מעכבת בהם⁷⁹; וגם כתיבת

עא א ד"ה והא. [81] רשב"א קידושין כה א, וש"ת הרשב"א ח"א סי' כו; תוס' יבמות שם ד"ה דאמר; ערך לנר, יבמות שם; שו"ת עונג יו"ט סי' ב. [82] קרית ספר על הרמב"ם, יבום פ"ד. [83] גיטין עא א; רמב"ם עדות ט יא; ב"י חו"מ סי' כח. ועיי"ש בגמ' שני טעמים. ואם אילם הוא פסול הגוף ראה ברשב"ם בב"ב קכה א ד"ה ונתחדש; קצוה"ח סי' מו סק"ט; נתה"מ שם ביאורים סק"כ; דברי משפט שם סל"ו; מנ"ח מ' עה. וראה בתו"ש ויקרא פ"ה אות מד. [84] רמב"ם שם. וראה בסמ"ע סי' לה סקכ"ד. [85] רא"ש גיטין רפ"ו; טוש"ע חו"מ מו לו. [86] ש"ך שם סקצ"ה, ועיי"ש בסמ"ע. ובקצוה"ח שם כתב, שאילם הוא פסול הגוף, ולכן פסול גם לקיום השטר. [87] ש"ך חו"מ סי' מו סקצ"ג לדעת הרי"ף, בעה"מ ושאר פוסקים. וראה בשו"ת כנסת יחזקאל סי' פב. [88] ש"ך שם, לדעת

אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חאה"ע"ז סי' כז סק"א. ועיי"ש שדחה פקוקיו של השו"ת פני יהושע ח"ב סי' פד. [74] גיטין עא א; רמב"ם גירושין ב טז; טוש"ע אה"ע קכא ה. וראה בערוה"ש כאן, מה שהסביר בטעם הדבר. וראה עוד בב"ש סי' קמב סק"א. [75] ב"י אה"ע סי' קכ, לדעת ת"י א ברא"ש גיטין פ"ז סי' יט. וראה בב"ש אה"ע סי' קכ סק"ח. [76] ב"י שם, לדעת ת"י ב של הרא"ש שם. ובשו"ת רד"ך בית יט מוכיח שכן דעת הר"ן, הסמ"ג והסמ"ק. וראה ברמב"ם גירושין ב טז, ובשו"ע אבה"ע קכ ה, בשם יש מכשירין, שבנשתתק מכשירין ע"י כתב ידו. [77] שו"ת הריב"ש סי' רמ; רמ"א אה"ע קמב ז; ב"י סי' יז. וראה ב"ש שם סק"א. [78] ר"ן גיטין ה א. וראה ביאור הגר"א אה"ע סי' קמב סקכ"ג. [79] יבמות קד ב; רמב"ם יבום ד יג; טוש"ע אה"ע קסט מג. [80] תוס' גיטין

ביכורים — האילם חייב בהבאת בכורים, ואינו קורא, ככל אותם הפטורים ממקרא בכורים שמכל מקום מביאים, שהאילם נקרא בר-חיוב, ואינו אלא אנוס בקיום החיוב⁹⁷. ויש מי שהסתפק בדין זה⁹⁸.

קרבן שבועת העדות — אם השביעו את האילם והרכין בראשו שאינו יודע, אף על פי שידע, פטור מקרבן שבועת העדות מגזירת הכתוב⁹⁹.

הקהל — האילם פטור ממצות הקהל, שדרשו מהפסוק 'ולמען ילמדו'¹⁰⁰, פרט לשומע ואינו מדבר¹⁰¹.

ראיה — האילם פטור ממצות ראיה, שלמדו בגזרה שווה ממצות הקהל¹⁰². יש מי שכתב, שמכל מקום קטן שלא מדבר עדין, חייב בראיה¹⁰³.

סוטה — אילמת, אם היא סוטה, אינה שותה את המים המאררים, שנאמר: 'ואמרה האשה אמן אמן'¹⁰⁴, פרט לאילמת¹⁰⁵. יש מי שכתב, שאם בשעת

במטלטלין בין בקרקע, לאחר שבדקהו⁸⁹.

שליחות — אילם יכול לעשות שליח⁹⁰.

בירושות — אם כתב האילם בכתב ידו שזה יורשו, אף על פי שהודה באנשים שאינם מוחזקים שהם קרוביו, הרי זה נאמן לאחר שיבדקהו⁹¹.

בעניינים עתידיים

עבודת כהנים — בשאלה אם אילמות היא מום ככהנים הפוסלת אותם לעבודה, נחלקו האחרונים — יש מי שסובר, שהוא מום⁹²; ויש הסוברים, שאינו מום⁹³.

סנהדרין — זקני בית דין, חברי הסנהדרין, פסולים אם הם אילמים⁹⁴. יש מי שכתב, שאילם פסול להיות גם דייין⁹⁵.

מלך — יש מי שכתב, שאילם פסול להיות מלך, כי זהו מום וגורע מיופיו של המלך⁹⁶.

בר-חיוב כלל מטעם כל הראוי לבילה וכו'. [99] תוספתא שבועות ג ח; גיטין עא א. וראה בתוס' גיטין שם ד"ה אמר ר' זירא, שפירשו אילם היינו שאנו שומע, והיינו חרש, וכ"כ הרשב"א ותוס' ר"ד, שם. וראה באמרי בינה הל' עדות סי' מח, ובפני גיטין שם, ובגליון הש"ס שם, מה שהקשו על התוס' הנ"ל. וע"ע בתו"ש ויקרא ה אות לח. [100] דברים לא יב. [101] חגיגה ג א; רמב"ם חגיגה ב א. [102] חגיגה שם; רמב"ם שם, ועיי"ש שלמד לראיה מפסוק בהקהל. [103] ראה שפ"א חגיגה ו א ד"ה עד. [104] במדבר ה כב. [105] סוטה כו ב; רמב"ם סוטה ב ג. וראה בתוס' סוטה כו א ד"ה דכתיב,

הרמב"ם, הטור והמחבר; קצוה"ח שם סקי"ט. [89] רמב"ם, מכירה שם; טושו"ע חו"מ רלה יח. [90] שו"ת אגרות משה חו"ד ח"א סי' ריב. [91] רמב"ם נחלות ד א; טושו"ע חו"מ רעט א. [92] שו"ת מלבושי יו"ט, שם. [93] שו"ת חוות יאיר סי' רכ; שד"ח שם, ד"ה ולענין אילם. [94] ירושלמי סנהדרין ח א. [95] ראה תשובת הגר"ש ואונר, בראש כרך ג של המהדורה הראשונה של האנציקלופדיה ההלכתית-רפואית, עמ' יח-יט, שאלות ג-ד (פורסם בשו"ת שבט הלוי ח"ח סי' רנא). [96] הגר"ש ואונר, שם. [97] שו"ת חלקת יואב קמא אונס סי' ד. [98] משל"מ בכורים ג ד. וטעמו — שמא אינו

אנדרוגינוס

א. הגדרת המושג

אנדרוגינוס היא מילה יוונית המורכבת משתי מילים: אנדרוס = גבר, גינא = אשה. המונח המקביל לאנדרוגינוס הוא הרמפרודיטיזם, שאף היא מילה יוונית, שהתקבלה בלשונות המודרניות לתיאור אדם המכיל בקרבו איברי רבייה של זכר ושל נקבה. מקור השם הזה שייך למיתולוגיה היוונית¹.

בחז"ל ובהלכה משמש רק המונח אנדרוגינוס לתיאור המצב הנידון, וייתכן שהמונח הרמפרודיטיזם נדחה משמוש בגלל מקורו המיתולוגי-אלילי.

ב. רקע מדעי

כללי – אנדרוגינוס הוא אחת הצורות של "מין מטושטש", או "מין דו-כיווני", היינו מצב שבו המין איננו מוגדר ו/או איננו מלא. הסטיות בהתפתחות המינית הן רבות ומגוונות, הן בצורתן החיצונית, והן בסיבות שגרמו לכך. חלק מהסטיות ניתנות לזיהוי כבר בשלבים הראשונים של החיים, וחלק מהן מתגלות ומתבררות רק בגיל מאוחר יותר, ובעיקר בתקופת ההתבגרות.

י. והטעם משום קרא כדכתיב, או משום שכתוב זה מיותר ולא בא אלא למעט (גמ' שם). [111] רמב"ם חגיגה ב ד. וראה מאירי חגיגה ב א. [112] תוס' חגיגה ב ב ד"ה שומע. ונחלקו האחרונים בטעמם: ראה טורי אבן באבני שהם, ג א, ומנ"ח מ' פח. [1] ראה אנציקלופדיה עברית, ע' הרמפרודיטיזם. שמות נוספים למצבים כאלו בספרות הרפואית

הקרבת המנחה לא היתה אילמת, ואחר כך קודם השתיה נעשתה אילמת, משקים אותה¹⁰⁶.

אילם, אם אשתו סוטה, אינה שותה, שכן הוקשה האשה לאיש¹⁰⁷, ולכן כל מום המעכב בה מעכב בו, וכשם שאילמת אינה שותה, כך האילם אינו משקה¹⁰⁸.

בן סורר ומורה – אביו או אמו של בן סורר ומורה שהיו אילמים, אין הבן נעשה סורר ומורה על ידם, שנאמר: 'ואמר אל זקני עירו'¹⁰⁹, ולא אילמים¹¹⁰.

קרבן חגיגה – יש שפסקו, שאילם שפטור, כמו שפטור ממצות ראייה¹¹¹; ויש שפסקו, שאילם חייב בחגיגה¹¹².

אם – ראה ערך הורים

אמהות – ראה ערך הפרייה מלאכותית

אמירת אמת לחולה – ראה ערך גלוי מידע לחולה

הטעם אי משום דצריך לקיים מקרא כדכתיב, או משום שאינה יכולה לקבל השבועה שהכהן משביעה. וראה שו"ת שבות יעקב ח"א סי' קנו, תומים סי' צו סק"ה, שו"ת הרי"ם מגור חיו"ד סי' יג – למה אינה יכולה לקבל השבועה בכתב. [106] מנ"ח מ' שסו. [107] סוטה כא ז. [108] סוטה כז ב; רמב"ם שם. [109] דברים כא ב. [110] סנהדרין עא א; רמב"ם ממרים ז